

A VIDÉKI TÁJ HASZNÁLATÁBAN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK TÁRSADALMI REAKCIÓK TÜKRÉBEN CHANGES IN RURAL LANDSCAPE FROM THE VIEWPOINT OF SOCIAL REACTION

Farkas Jenő Zsolt – Kovács András Donát

PhD - tudományos munkatársak MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály Kecskemét 6000 Kecskemét Rákóczi út 3.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunk alapvető célja a hazai vidéki táj használatában bekövetkezett változások vizsgálata, valamint az ezzel kapcsolatos társadalmi reakciók feltárása. Ennek során azt kívánjuk elsősorban megvizsgálni a Kiskunsági Nemzeti Park példáján, hogy a táj kezelése során milyen módon és eszközökkel törekedtek a korábbi mezőgazdasági művelés területeinek művelési ág váltására, és a természetközeli állapotok visszaállítására, illetve e folyamatban milyen eredményeket értek el. A téma időszerezését az is jelzi, hogy az elmúlt év végén a védett területek kb. 20 %-át a Nemzeti Földalap kezelésébe adta az állam, tehát sorsuk a természetvédelem szempontjából újra bizonytalanná válhat.

SUMMARY

In this research we would like to investigate the land cover changes of the protected areas according to the changes in the ownership and in the management in Hungary. We also try to analyse the changes from the view of social reaction. After we determine a broader picture we mainly focus on the Kiskunság National Park, and we try to identify the methods and results how the agricultural land has transformed to semi natural areas. The actuality of our research is that the Hungarian government decided to give 20 % of protected areas to the National Land Management Organisation at the end of 2014. The results interpreted in the paper rested mainly on the research supported by the Hungarian Scientific Research Fund – OTKA 109269.

1. BEVEZETÉS, KIINDULÓPONTOK

Vizsgálatainkat „Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban” című OTKA kutatás (OTKA K109269) keretében végeztük. Az „Intézményi, társadalmi-közösségi és egyéni válaszok az állam átstrukturálódására a tájgazdálkodás szemszögéből” c. kutatási altémán belül, alapvetően a tájhasználatban bekövetkező változásokra, és a mögöttük lévő hajtóerőkre, valamint bizonyos intézményi és egyéni válaszreakciók feltárására koncentrálnunk az 1980-as évektől napjainkig. A téma feldolgozása során elsősorban két ágazatra; a mezőgazdaságra és a természetvédelemre kívánunk fókuszálni. E két legnagyobb „földhasználó” szektornak az elmúlt 40 évben sok konfliktusa volt, de tapasztalataink szerint, az elmúlt évtizedben ezen problémák – az AKG és a NATURA 2000 támogatások bevezetésével – számos tekintetben rendeződtek. Azonban a közelmúlt központi intézkedései ismét új alapokra kívánják helyezni a két ágazat között kialakult (mára sok esetben kölcsönös előnyökön nyugvó) együttműködés rendszerét. A nemzeti parkok által kezelt területek Nemzeti Földalapkezelő Szervezethez való átkerülése a természetvédelmi intézmények működésében komoly zavarokat válthat ki. Sőt, a szakágazat képviselői szerint; „a várható változások a védett területeken folyó tájgazdálkodást és a természeti erőforrások fenntarthatói használatát is kedvezőtlenül érinthetik”. E kérdéskör

tehát napjainkban számos vitát vet fel, ezért időszerűnek véljük néhány kapcsolódó tényező alaposabb megismerését. – Melyek a gazdálkodók tájhasználatra vonatkozó döntéseit meghatározó állami beavatkozások; – melyek a mezőgazdaság és a természetvédelem kapcsolatrendszerének legfőbb fordulópontjai; – hogyan fejlődött a gazdálkodók környezettudatossága; – milyen hatásai voltak az AKG és NATURA2000 támogatásoknak; illetve – milyen javaslatok fogalmazhatók egy környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból fenntarthatóbb tájgazdálkodás érdekében?

2. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Munkánk során primer adatgyűjtés keretében két mintaterületen a Felső-Kiskunság és Bácska térségében 30-30 interjú készült el agrárgazdálkodókkal, az agrár- és természetvédelmi szakigazgatás képviselőivel, gazdakörökkel, természetvédelmi civilszervezetekkel és helyi döntéshozókkal. Ennek a tapasztalatai alapján egy szélesebb körű kérdőívvezetésre is sor kerül (ez még jelen cikk megírásakor folyamatban van). A szekunder adatok elemzése során pedig feldolgozzuk a Corine Land Cover és Land Cover Change (1990, 2000, 2006, 2012) adatbázisait, a témához kapcsolódó vidékfejlesztési támogatási adatokat (pl. agrár-környezetgazdálkodás), illetve egyéb a KSH által gyűjtött gazdasági és társadalmi mutatókat. A megfogalmazott célokat a két feldolgozási mód tapasztalatainak szintézisével kívánjuk elérni. Írásunkban a kutatás első részeredményeit kívánjuk röviden összegezni.

3. EREDMÉNYEK

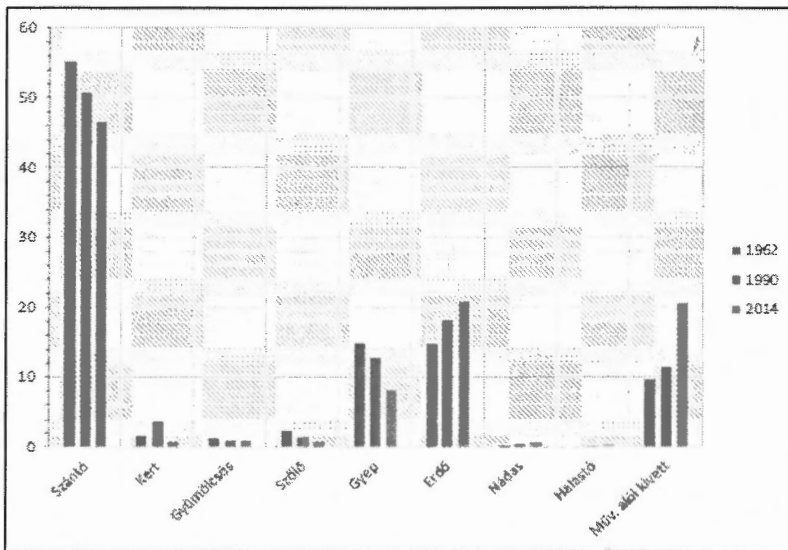
3.1. A primer adatgyűjtés legfőbb tapasztalatai

A természetvédelem és a gazdálkodás viszonyrendszerében a Kiskunsági Nemzeti Park (általában a parkok) létrejötte kulcsfontosságú fordulópont volt. Az ezzel párhuzamosan egyre nagyobb teret kapó természetvédelmi szempontok és az ökológikus szemlélet megerősödése nagy jelentőséggel bírt. A tanulmányozott kiskunsági térségben a park megjelenése tájhasználati- és művelési ág változásokat, de emellett sajátos társadalmi reakciókat is kiváltott. A védett területeken tevékenykedő gazdálkodókkal való kapcsolat az egyes területek értékeitől és a mezőgazdálkodás lehetőségeitől (az agrár-szektor erejétől) függően alakult, mégis a 90-es évekre egyfajta együttműködés alakult ki. A rendszerváltás utáni tulajdonváltások újabb korszakot hoztak; a KNP kezelésébe tartozó területek aránya jelentősen megnőtt, a parkok jogi hatásköre és szerepvállalása ekkor bontakozott ki. A természetvédelem alá vont jelentős arányú földterületek kapcsán tömördek kérdés merült fel, kisebb-nagyobb konfliktussal (pl. az „új” egyéni gazdálkodók néha a gyepek és a szikes tavak területének kárára igyekeztek a szántóterületeiket növelni). A privatizáció során sok visszaélés és ebből fakadó területfelhagyás történt, amely az egyébként is szárazodó homokhátsági térszíneken a degradáció irányába hatott. A szembenállásnak voltak enyhébb és drasztikusabb megnyilvánulásai, de végül a gazdálkodói csoportok többsége is belátta, hogy közös érdekről van szó; – a kiskunsági táj hosszú távú megőrzéséről. Többek szerint csak az AKG létrejötte hozott nyugvópontot a gazdálkodók és a KNP között. Az EU csatlakozás időszakában újfent változott a helyzet. 2005-től a parki hatóság jogkör elvesztésével a természetvédelem ereje csökkent, s ezt a presztízvesztést a megjelenő NATURA 2000 hálózat sem tudta helyrebillenteni. Sőt! A gazdák közül sokan nem értették meg a NATURA célokat, ami azt eredményezte, hogy a természetvédelem megítélése inkább romlott! A szakemberek (legyenek természetvédők, vagy gazdák) egyetértenek abban, hogy a támogatási rendszerek hosszú távon nem képesek egyensúlyba hozni a két szektor viszonyát. Félő, hogy a

természetvédelem visszaszorításával a tájak elhagyása és homogenizálódása felerősödhet. „A kormányzat vélhetően nem érzékeli a térség aggályos környezeti és társadalmi helyzetét.” tette hozzá egy interjúalany.

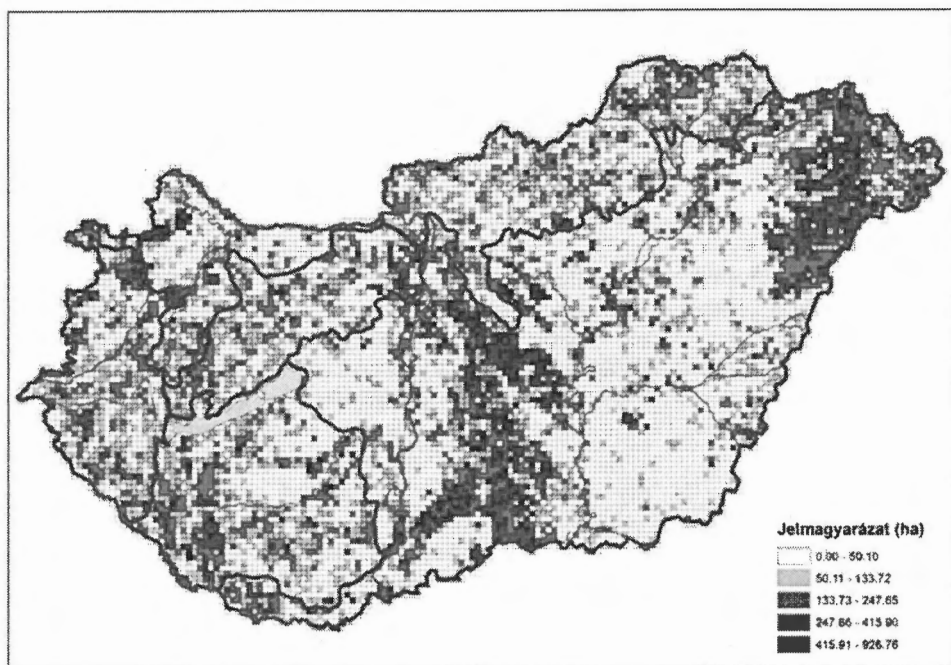
3.2. A szekunder adatelemzés tapasztalata

A KSH művelési ágakra vonatkozó adatait megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az államszocialista berendezkedésről a szociális piacgazdaságra történő átállás jelentősen felgyorsította a művelési ágak váltásának folyamatát. Míg az 1962 (a 2. szövetkezeti létrehozási hullám vége) és 1989 között évente kb. 25 ezer hektáron történt földhasználati változás, addig 1990 és 2014 között ez az érték közel 80 ezer ha-ra nőtt. Ebből a művelésből kivett kategória növekedése már önmagában évi 30-35 ezer ha-t tett ki! A főbb trendeket az 1. ábra mutatja.

1. ábra: A különböző földhasználati módok változása 1962-2014 között
 Forrás: saját eredmények OTKA 109269

A Corine Land Cover Change adatbázisainak elemzésével a változások térbeliségét és irányait kívántuk elemezni. Az 1990 és 2012 között a felszínborítás átalakulása 960 ezer ha-t érintett Magyarországon, melynek 57 % a az Alföld nagytájára esett. Pontosabb képet ad a térbeliségről az a térkép, amelyben 3x3 km-es referencia hálóra határoztuk meg a felszínborítás változások nagyságát (2. ábra).

2. ábra: a felszínborítás változása 1990 és 2012 között
 Forrás: saját eredmények OTKA 109269

A fenti adatbázisok további elemzésével meghatároztuk az Alföld nagytáján található NATURA2000 (az európai ökológiai hálózat és a hazai védett területeket együtt) területekre vonatkozóan a konverziók nagyságát, amely 131 ezer ha-t (9,6 %-a az Alföld NATURA2000 területeinek) tett ki 1990-2012 között (1. táblázat).

1. táblázat: az Alföldön található NATURA2000 területekre vonatkozó konverziók

Időszak	Változás ha	Változás %	Változás típusok száma	Negatív konverzió ha
1990-2000	61668	46.80	78	2837
2000-2006	35515	26.95	67	399
2006-2012	34578	26.24	67	265
Összesen	131761	100		3501

Forrás: saját eredmények OTKA 109269

A 131 e hektárból 3500 ha (2,6 %) volt olyan, amely egyértelműen a természetközeli területek (3. és 4. kategória) települési, ill. mezőgazdasági földhasználatba (1. és 2. kategória) vételét jelentette. Időben e változások 80 %-a az 1990-2000 közötti időszakban következtek be, mielőtt az agrár-környezetgazdálkodás eszközrendszer bevezetése került volna hazánkban, majd ezután részben ennek is köszönhetően volumenében annak tizedére csökkent.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti első eredmények ismeretében javaslatokat még nem lehet megfogalmazni, de néhány következtetést és megállapítást már tehetünk, melyek az elmúlt közel három évtized trendjeinek összefoglalását adják.

- A tájak átalakulása térben erősen koncentráltan jelentkezik, és elsősorban az Alföldre, azon belül is a Duna-Tisza közére, valamint a Nyírségre koncentrálódik.
- Az Alföld iparszerű mezőgazdasággal érintett tájai – mint pl. a Nagykunság vagy a Körös-Maros köze – kevésbé érintettek, melynek oka, hogy a kárpótlási folyamat ellenére e területek nagy részén jelenleg is gazdasági társaságok használják a földterületek túlnyomó többségét, a korábbi időszakhoz hasonló nagytáblás rendszerben.
- A Duna-Tisza köze környezetileg érzékeny és gyengébb termelési potenciállal rendelkező területein a változások háttérében szabályozási (agrártámogatások útján történő jövedelemmaximalizálás), történeti (tanyás településszerkezet, mozaikos tájhasználat), valamint antropogén környezeti okokat feltételezünk (klímaváltozás, vízkivétel), melyek igazolására további vizsgálatokra van szükség,
- Az AKG és a NATURA2000 támogatások együttműködést alakítottak ki a természetvédők és a termelők között, de ez a szubvenciókon (a jövedelem maximalizálását lehetővé tevő pillanatnyi előnyökön) alapszik és nem a gazdálkodók környezettudatosabbá válásán.
- A NATURA2000 nem tud komplex tájmegőrzési funkciót betölteni s emellett az önkormányzatok oldaláról sem kap kellő figyelmet.
- Az állam és az önkormányzatok nem értékelik megfelelő súllyal a környezeti értékek megőrzésének a szerepét, és az ezek által nyújtott ökoszisztéma szolgáltatásokat a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság szempontjából, így teret engedve támogatási előnyök kihasználásán alapuló szemléletnek a helyi aktorok között.